

sy najdeme i v krátké závěrečné kapitole, věnované třem „tvářím“ nové religiozity (s. 331–376). Nejenže tato kapitola nepředstavuje žádný ucelený závěr celé knihy, který tudíž absentuje, jde však nanejvýš o klasický „učebnicový“ výklad fundamentalismu, teleevangelismu a pozitivního vztahu mezi liberální religiozitou a humorem, který (možná) je svého druhu vyznáním. Čtenář postrádá zdůvodnění, proč byly zvoleny právě tyto fenomény a ne jiné, při jinak zajímavém výkladu o spojení „nových“ médií a náboženství jej překvapí jen kratičká zmínka o internetu (s. 245–346), ačkoli na toto téma již existuje řada kvalitních prací (např. Jeffery K. Hadden, Douglas E. Cowan (eds.). *Religion on the Internet*. New York: JAI Press 2000) a v českém prostředí se jeho výzkumu věnuje například David Václavík. K fenoménu humoru zase postrádám odvážný příspěvek Radka Chlupa (*Religio* 2005, 13 (2): 259–278), celý výklad je navíc postaven na jediné knize Petera L. Bergera, aniž by jeho interpret znal širší kontext Bergerových zdrojů (kromě zmiňovaného Bergsona bych připomněl alespoň Johanna Huizingu a Williama Jamese) a především aniž by určil místo *Redeeming Laughter* v rámci díla tohoto amerického (občas) teologizujícího sociologa. Sotva jej totiž můžeme považovat za Bergerův hlavní přínos na poli náboženských studií (Tížik sice nic takového neříká, ale žádné jiné Bergerově práci nevěnuje takovou pozornost), zvlášť když patří spíše do hájemství luterské teologie než sociologie náboženství.

Je mi opravdu líto, nemohu-li přes řadu zajímavých informací a skutečně průlomové hodnocení současné náboženské situace na Slovensku (třetí kapitola) celkově posoudit monografii Miroslava Tížika pozitivněji – musím se však vrátit k svrchu již uvedenému konstatování, že někdy méně bývá více. Zajímá-li nás polistopadový vývoj ve východní části bývalého společného státu, ať už z důvodů komparativních nebo jiných, recenzovanou knihou se

nám dostává do rukou jeho dosud výrazně nejlepší popis a analýza. Zmiňované alternativní interpretace nebo náměty k diskusi přitom nijak nesnižují jejich zásadní výpovědní hodnotu a význam, který by měly mít pro úvahy o reformulaci státní náboženské politiky. Naproti tomu není vůbec jasné, proč se autor pokusil propojit svůj výklad s jakousi úvodní učebnicí sociologie náboženství (zejména první a čtvrtá kapitola)? Je sice chvályhodné, že zde víc zdůraznil témata než dějiny disciplíny, rozhodně je však neobsáhl v jejich úplnosti a jeho výklad je místy útržkovitý, jinde vyloženě zmatečný.

Zdeněk R. Nešpor

Nancy Fraser: Rozvíjení radikální imaginace. Globální přerozdělování, uznání a reprezentace

Praha, Filosofie 2007, 184 s.

V květnu tohoto roku vyšla v českém překladu kniha americké profesorky politické a sociální teorie Nancy Fraser, která byla rovněž v Praze přítomna u příležitosti představení knihy v rámci mezinárodní konference *Philosophy and Social Science*. Výběr textů uvedených v této knize postihuje delší časový vývoj teoretických úvah Fraser, které vedly od dvoudimenzionální teorie spravedlnosti, jež měla ambici zahrnout do jednoho teoretického rámce jak paradigma přerozdělování, tak paradigma uznání, k návrhu postvestfálské teorie demokratické spravedlnosti, která zahrnuje vedle dimenze ekonomické a kulturní rovněž třetí dimenzi politickou a směřuje k nové formulaci teorie spravedlnosti reagující na pokračující procesy globalizace a na transnacionální vzájemnou závislost teritoriálních států. Tento vývoj je výstižně podán samotnou autorkou v úvodním rozhovoru s editorem knihy Markem Hrubcem, který tak může sloužit čtenářům a čtenářkám jako orientační rámec, do

něhož jsou konkrétní analýzy rozpracované v dalších kapitolách zasazeny. Nancy Fraser v nich postupuje od analýz genderové spravedlnosti k analýze konceptu veřejnosti, přičemž liberální model jediné všeobecné veřejnosti zpochybňuje právě existencí opozičních podřízených feministických veřejností a feministickou kritikou striktního rozdělení soukromého a veřejného. Tuto kritiku konceptu veřejnosti dále převádí do globálního prostoru transnacionální veřejnosti, ve které se mohou odvíjet diskuse ohledně otázek spojených s nespravedlností chybného rámce a metapolitickou nerovnou reprezentací.

Nancy Fraser ve své teorii spravedlnosti usilovala o překonání teoretického oddělení požadavků přerozdělování a požadavků uznání a o jejich zahrnutí do jednoho rámce spravedlnosti. Podle Fraser tato pouze zdánlivě neslučitelná paradigma představují ve skutečnosti dvě strany téže mince, které nabízejí přístupy k odlišným zdrojům nespravedlností, a navzájem se tak doplňují, nikoli vylučují. Rozdělování a uznání tedy chápe jako analyticky odlišné, v reálném životě ale vzájemně propojené aspekty spravedlnosti. Adekvátní teorie spravedlnosti se tudíž musí podle ní vztahovat k oběma těmito aspektům. Fraser proto formulovala dvoudimenzionální teorii spravedlnosti, zakotvenou v normativním ideálu participační parity, který nabízí jednotný rámec pro tyto dvě odlišné dimenze a rozšiřuje tak pojetí spravedlnosti natolik, že může zahrnout jak objektivní podmínky, tj. rozdělení materiálních zdrojů zaručující členům společnosti nezávislost, tak intersubjektivní podmínky, tj. institucionalizované kulturní hodnotové vzorce zaručující členům společnosti rovný respekt a rovné postavení.

Opodstatněnost dvoudimenzionálního přístupu Fraser zdůvodnila charakterem některých kategorií zakládajících společenské nespravedlnosti, které nelze jednoznačně přiřadit ani k paradigmatu přerozdělování, ani k paradigmatu uznání. Tako-

vou bivalentní kategorií je podle ní například gender, který v sobě spojuje dimenzi blízkou třídě, tedy ekonomicky založenou nespravedlnost, a dimenzi blízkou zneuznané sexualitě, tedy nespravedlnost primárně založenou kulturně. Genderové sociální rozlišení v ekonomickém řádu podmiňuje specifickou genderovou dělbu práce, a to jak na práci placenou a neplacenou, tak na práci méně ohodnocenou a práci ohodnocenou více. Tyto v hospodářské struktuře zakotvené nespravedlnosti vyžadují nápravu prostřednictvím restrukturalizace politické ekonomie, což by mělo za následek zrušení genderu jako zásadního organizačního principu hospodářské struktury. Na druhé straně genderově podmíněné dominantní vzorce hodnocení a reprezentace zakládají genderovou statusovou hierarchii udržovanou institucionalizovanými androcentrickými kulturními schémata, které ženám přisuzují podřízené postavení, vylučují je z veřejné sféry a snižují činnosti kódované jako femininí. Odstranění těchto kulturních nespravedlností lze provést vícero způsoby, mezi nimiž je podle Fraser nutné rozhodnout podle specifického kontextu a charakteru. Jednou z možností je nahrazení androcentrických kulturních vzorců alternativními, které by rovným způsobem respektovaly ženy i muže, a uznaly tak specifickou osobitost žen v protikladu k mužům, druhou možností je dekonstrukce dichotomií, na jejichž základě jsou skupinové odlišnosti konstruovány a následně naturalizovány.

Tento svůj přístup Fraser používá jako rámec reflexe jednotlivých směrů feministické teorie, na jejímž základě formuluje feministickou kritickou teorii spravedlnosti, která propojuje antiesencialistickou kulturní politiku uznání s egalitární sociální politikou přerozdělování a jejímž prostřednictvím Fraser usiluje o navržení „přesvědčivé vize radikální demokracie“. Fraser formuluje vlastní návrh na antiesencialistický multikulturní feminismus, který má podle ní potenciál překonat dilema

mezi antiesencialistickým skeptickým přístupem k identitě a odlišnosti a multikulturalistickou snahou o ocenění a podporu skupinových odlišností a identit. V rámci tohoto přístupu by se podle ní mohla rozehrát nová diskuse „rovnost versus difference“, která umožní propojit boj za antiesencialistický multikulturalismus s bojem za sociální rovnost.

V současné době nicméně Fraser reformuluje svoji teorii ve světle pokračujících globalizačních tendencí, které mění způsob uvažování o spravedlnosti. Jelikož aktuální konflikty překračují rámec národních států v jejich keynesiánsko-vestfálském rámci, na pořad dne se podle ní dostává otázka rámce, ve kterém by měly být boje proti nespravedlnostem artikulovány. Fraser proto rozšiřuje svoji koncepci spravedlnosti o další dimenzi, a to dimenzi politickou, a formuluje tak trojdimenzionální teorii spravedlnosti. Rozlišuje přitom mezi třemi rovinami politické nespravedlnosti: v první rovině se podle ní jedná o běžnou nerovnou politickou reprezentaci, nad níž vyvstávají dvě roviny nerovné metapolitické reprezentace, jednak nespravedlnosti chybného rámce a jednak nerovná metapolitická reprezentace ve smyslu vyloučení některých jedinců z procedur definování relevantního rámce spravedlnosti. Problémy reprezentace a rozhodovacích procedur tedy představují politickou dimenzi teorie spravedlnosti, kterou je třeba zahrnout do úvah, aby tato teorie byla schopna reagovat na urychlení procesu globalizace a nadnárodní charakter sociálních i kulturních konfliktů. Podle Fraser je třeba v první rovině překonat nekritické definování subjektu spravedlnosti jakožto občanů určitého státu (tzn. nastolení otázky „rovnost mezi kým?“), v další rovině je pak rovněž nutné klást otázky týkající se procedur rozhodování o určení rámce (tzn. položit otázku „jak?“). Metapolitická rovina reprezentace tak podle Fraser odhaluje „nový typ demokratického deficitu“, tj. vyloučení většiny lidí z rozhodování ohledně vymezení sub-

jektu spravedlnosti a rozdělení politického prostoru. Fraser navrhuje demokratický přístup, který rozhodnutí ohledně rámce řeší pomocí dialogického procesu demokratické deliberace, což subjekty spravedlnosti staví do role sociálních a politických aktérů, nikoli pouze objektů. Základním předpokladem demokratického přístupu je podle ní demokratická schopnost sebe-reflexe, která umožňuje konceptuální propojení demokracie a spravedlnosti. Cílem takové kritické reflexe v rámci demokratické debaty je tedy vytvoření souboru několika funkčně definovaných rámců a tomu odpovídající plurality funkčně definovaných subjektů, vedle nichž bude nicméně stále figurovat rovněž teritoriálně vymezený rámec. Problematika rámce tak podle Fraser vedle otázky prvního řádu „rovnost v čem?“, týkající se různých přístupů k přerozdělování, uznání a reprezentaci, nastoluje další roviny problémů v podobě otázek „rovnost mezi kým?“ a „jak?“.

Teoretický posun k třetí politické dimenzi spravedlnosti se odráží rovněž v jejích analýzách konceptu veřejnosti, v nichž směřuje k reformulaci kritické teorie veřejnosti, která umožní překonání demokratického deficitu při vymezení rámce spravedlnosti. V původních úvahách zabývajících se kritikou konceptu veřejnosti Fraser směřovala svou analýzu na kritiku legitimacy a kritiku účinnosti uvnitř teritoriálních států. Na tyto kritiky Fraser posléze navazuje tematizací veřejnosti v situaci „postvestfálské disagregované suverenity“, která problematizuje dřívější úvahy o veřejnosti v rámci teritoriálních států. Svou kritiku legitimacy a účinnosti tak Fraser znovu promýšlí v nadnárodním kontextu. Pro zajištění legitimacy a překonání reálného vyloučení, které přetrvává i přesto, že formálně budou všichni do veřejnosti zahrnuti, je podle ní nutné pluralizovat koncept veřejnosti, a zpochybnit tak liberální ideál jediné všezahrnující veřejnosti. Existence podřízených opozičních veřejností, které podle ní v historii existovaly paralelně s měšťan-

skou veřejností, umožní eliminovat efekt sociálních nerovností a zajistí uznání a rovnoprávnost kulturních diferencí. Pluralita veřejností totiž umožní rovnou participaci všech na utváření veřejného mínění a zahrnutí témat, které byly dříve z diskuse vylučovány, ať již z důvodu omezení diskuse na otázky obecného dobra nezahrnující specifické zájmy a potřeby některých skupin, či z důvodů vyloučení témat definovaných jako soukromých. Podmínkou skutečně inkluzivní veřejnosti je tedy podle ní sociální rovnost a pluralita vedle sebe koexistujících veřejností. Podmínku inkluzivity je ale podle ní nutné znovu promyslet v nadnárodním rámci, ve kterém musí být princip všech dotčených uplatňován bez odkazu na politické občanství.

V rámci kritiky účinnosti pak Fraser zpochybnila liberální předpoklad oddělení občanské společnosti a státu. Její pojetí veřejnosti naopak směřuje k repolitizaci veřejnosti ve smyslu přiznání veřejnosti větší politické zodpovědnosti. V současnosti, kdy dochází ke zpochybnění teritoriální suverenity, tato repolitizace podle Fraser vyžaduje jednak schopnost veřejného mínění ovlivnit výkon veřejné moci, která se již neomezuje pouze na národní vlády, a jednak schopnost administrativní moci prosadit a realizovat požadavky veřejnosti ve vztahu k nadnárodním mocenským subjektům. Celkově tedy podle Fraser „postvestfálská koncepce komunikativní moci“ musí propojit otázku nového vymezení subjektu spravedlnosti, na který má být aplikována norma participační parity, s vytvářením jak nových transnacionálních forem veřejné moci, tak nových demokratických transnacionálních veřejností, ve vztahu k nimž bude mít veřejná moc zodpovědnost.

Ve svém celku tedy publikované články odrážejí komplexní analýzy Nancy Fraser v jejich postupném vývoji. Na jedné straně je zde vyložen její posun od dvoudimenzionální teorie spravedlnosti k teorii trojdimenzionální, na straně druhé pak

posun od teorie veřejnosti v rámci teritoriálních států k transnacionální veřejnosti, v jejímž rámci mohou být tematizovány otázky rámce spravedlnosti. Charakteristickým rysem jejího přístupu je provázání spravedlnosti s demokracií jako jediným organizačním principem, který může nárokům spravedlnosti dostát. Právě tento požadavek se nicméně může jevit jako problematický v globálním kontextu, ve kterém demokracie poukazuje pouze na určitý typ organizace společnosti, a to společnosti západní. Ačkoli sama Fraser své poslední úvahy nechápe jako konečné a plně si uvědomuje nutnost dalšího detailního rozpracování koncepce postvestfálské spravedlnosti, její teorii lze již nyní nahlížet jako originální příspěvek k novému promýšlení otázek spravedlnosti v globalizovaném světě. Aplikace teorie spravedlnosti na otázky rovnosti mezi muži a ženami pak představuje linii vedoucí přes všechny roviny jejich analýz až k transnacionálnímu feminismu, který umožní konceptualizovat otázky genderové spravedlnosti v jejich dnešní komplexitě. Fraser tak rovněž směřuje k reformulaci feministické teorie ve světle feminizace migrace, globálního provázání ekonomických nerovností a nadnárodních kulturních konfliktů, která by vedla ke skutečné emancipaci a začlenění všech žen do veřejných diskusí jako rovných s muži.

Zuzana Uhlé

Poznámka: Recenze byla napsána v rámci projektu „Podpora společenské akceptace a efektivního prosazování genderové rovnosti ve veřejné sféře“ (reg. č. 1QS700280503) financovaného programem *Podpora cíleného výzkumu* Grantovou agenturou Akademie věd České republiky